

IRAK'TA MANDA YÖNETİMİNİN KURULMASI VE ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

Kadir KASALAK*

Giriş

Günümüzde Irak'ta ortaya çıkan sorunların bugünün sorunu olmadığı gerçeği herkesin malumu olan bir konudur. Emperyalizm yüzünü, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana farklı adlar ya da iddialarla göstermiştir. Kimi zaman manda sistemi, kimi zaman insani yardımlar ve ikili iş birliği, kimi zaman da demokrasi ve hürriyetler gerekçe gösterilmiştir. Enternasyonal fikirler de uygulama itibariyle milliyetçilik biçiminde sahneye konmuştur. Yani "Tarih milletler mücadelesidir. Tarihte milletler arasında devamlı dostluk ya da devamlı düşmanlık olmaz." düşüncesini haklı kılacak uygulamalar; günümüzde de devletler arası ilişkilerde göz ardı edilmesi imkânsız bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır.

Türkiye-Irak ilişkilerinde ATATÜRK dönemine ve günümüze kadarki dönemde yukarıda belirttiğimiz özellikler görülmektedir. İnişli çıkışlı bu grafik, pek çok dünya sorununda olduğu gibi, ülkeler arasındaki bu ilişkilerde ekonomik, kültürel, tarihî, askeri ve coğrafi konularda etkisini göstermektedir. ATATÜRK Dönemi Türkiye-Irak ilişkilerini incelerken Türkiye ve Irak'taki siyasal gelişmeleri karşılıklı ve eş zamanlı olarak ortak ve farklı yönleriyle değerlendirmeye çalışacağız.

Osmanlı Devleti'nden zorla ve bir olupbittiyle koparılan Irak'ın, zamanın sömürgeci devletleri tarafından nasıl bir oyuncak hâline getirildiğine yeri geldiğinde değineceğiz.

ATATÜRK dönemi Türkiye-Irak ilişkilerini ortak ve farklı yönleriyle üç döneme ayırmak mümkündür: Birincisi, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden (1918), Irak'ta resmî ve hukuki olarak manda yönetiminin kurulması, ikincisi, bu tarihten Irak'ın bağımsızlığa kavuşması diye kabul edilen 1932'ye kadarki dönem, üçüncüsü Irak ve Türkiye'nin Cemiyet-i Akvama girişinden (1932) ATATÜRK'ün ölümüne kadarki dönem (1938).

I. Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında mağlup kabul edilmesiyle 30 Ekim 1918'de imzaladığı anlaşma, Osmanlı'nın ölüm fermanı olurken, sömürgeci devletler de bu ölüden ganimet paylaşma yoluna gitmişlerdir. Bu paylaşma hesapları elbette yeni değildi. Özellikle İngilizler 1878 Berlin Anlaşması sonrası bu bölgelerde petrol kaynaklarının tespiti ile meşgul olmuş, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da bu bölgeleri işgal yoluna gitmişlerdir. Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra güvenlik bahanesiyle 4 Kasımdan itibaren İngilizlerin Musul ve Kerkük'ü işgal etmesi buna bir örnektir ve büyük bir önem taşımaktadır.

---

* Yrd. Doç. Dr., SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

İngilizler işgaller sırasında ve öncesinde Irak halkını zayıflatarak içten yıkma hesapları yapmıştır. Bu nedenle mezhep, ırk ayrımları güden politikalar izlemişlerdir. Diğer taraftan da Türkiye'yi işgal altında tutarak Osmanlı'yı tümüyle yok etme planlarını uygulamaya koymuşlardır. Irakla ilgili geniş çapta ve uzun vadeli planlar yapmış olan İngiltere, Irak'taki stratejisini dört temel esasa dayandırmıştır:

A. Ülkede mezhebe ve ırka dayalı iç karışıklıkların çoğaltılması için çalışmalar yapılması .(Bu konuda yapılan çalışmalarda İngilizler özellikle Şii ve Sünni din adamlarını birbirinden kopararak karşı karşıya getirmeye uğraştılar ve bunda bir ölçüde başarılı oldular.)

B. Halka tüketim kültürünü ve konforizmi aşılama çalışmaları. Daha yüksek standartlarda maddi yaşam düzeylerini ileri sürerek bunların elde edilmesi için bağımlı vaatlerde bulundular. Böylelikle toplumsal asıl sorunlar halkın gündeminden uzaklaşmış oldu. Özellikle sömürü meselesi üzerinden düşünceler uzaklaşsın istenildi.

C. Batı kültürü bütün dallarıyla birlikte halka empoze edilmeye çalışıldı. Böylelikle halkın Batı'ya tam bir bağımlılık içinde olması sağlanacaktı.

Ç. Müslüman Iraklı gençler kabarelere, içki salonlarına ve fesat yuvalarına düşürülmeye çalışıldı. Gençler arasında ahlak düşüklüğünün sağlanmasıyla birlikte, İngiliz sömürücü emelleri fazla bir direnişle karşılaşmaksızın hedefine varabilecekti.¹

İngilizler Irak'ın yapısını uzun yıllar çok iyi tahlil etmiş olmalarına rağmen bölgeyi hâkimiyetleri altına almaları kolay olmamıştır. Kendi aralarında da yönetimde fikir ayrılıkları yaşamışlardır.²

1918 ile 1920 yılları arasında, İngiliz işgalindeki Irak'ın geleceğinin ne olacağı konusunda belirsizlik devam etmiştir. Bir yandan belirsizlik sürerken öte yandan da Araplar ve Türkler kendi aralarında örgütlenmeye çalışıyorlardı. 18-26 Nisan tarihlerinde toplanan San Remo konferansı bu belirsizliği bir bakıma ortadan kaldırırken hem Irak hem de Türkiye için yeni sorunlar yaratıyordu.

Irak, 1916 Skyes-Picot anlaşması esas alınarak A tipi manda idaresi adı altında İngiliz mandasına bırakılırken, 3 Mayıs 1920 yılında yapılan açıklamada "Kurumların bağımsızlığının geliştirilmesi amaçlanmıştır." açıklaması yapıyordu.³

İngilizler kurdukları manda yönetimiyle Irak'ı on sekiz vilayete ve üç bölgeye ayırıyorlardı. kuzeyde Kürt bölgesi, güneyde Şii bölgesi ve Merkez bölgesi olmak üzere. Aynı zamanda konferans öncesi, Fransız ve İngilizler petrol şirketleri arasında Irak petroleri paylaşılıyordu. Bu durum Amerika

¹ Meryem İmamzade; Irak Dosyası, İstanbul, 1986, s. 94-95.

² Kadir Kasalak; "Manda Sistemi ve Irak ile Suriye'de Uygulanması", Birinci Ortadoğu Semineri, Bildiriler, Elazığ, 2004, s. 72-73.

³ Abid A. AL-Maragati; A Diplomatic History of Modern Iraq, New York, 1961, s. 12.

Birleşik Devletleri'ni rahatsız ediyordu. Nitekim, Amerikan Standart Oil of Newyork (Socony), firması, 1919 yılında iki mühendisini Irak'a petrol aramak üzere göndermiştir. Bunlardan birisi yazmış olduğu mektupta "...pasta o kadar büyük ki bunun Amerika'ya ait olması için her şey yapılmalıdır." Şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Mektubun işgal altındaki İstanbul'da İngilizlerce ele geçirilmesi üzerine Londra, Irak yüksek komiseri Arnold Wilson'a jeologların petrol araması yönünde talimat vermiştir. Bu gelişme nedeniyle Socony firmasının talebi üzerine ABD Dış İşleri Bakanlığı İngiltere'yi protesto etmiştir. Benzeri çıkar çatışmaları bir süre daha devam ettikten sonra her biri % 23,75 hisseye sahip Angolo-Persiyen Oil Company (daha sonraları BP adını almıştır), Royal Dutch Shell; Standart Oil of New-Jersey ve Socony-Vacuum (Mobil), Compagnie Française des Pétroles firmalarından oluşan çok uluslu Irak petrol şirketi kurulmuş, kalan %5 hisse ise Ermeni asıllı Gülbenkyan'a verilmiştir.⁴

24 Nisan 1920'de San-Remo Anlaşması'nın 4. maddesinde; "Osmanlı Devleti; Suriye, Filistin, Irak, Arabistan ve Adalar Denizindeki adaları terk edecektir."⁵ deniliyordu. Yani Ankara'da TBMM'nin açılışının ertesi günü böyle bir karar alınırken bu konuda açıklamalar daha sonra yapılacaktır.

Irak gibi Osmanlı'nın Anadolu ve Trakya'daki toprakları işgal edilirken, Misak-ı Milli kararları olarak alınan kararlar ve İstanbul'un işgal edilmesi de İngilizlere karşı Anadolu'da Irak'ta olduğu gibi bir tepki doğmasına neden olmuştur. Irak'ta 1920 Temmuzunda; Irak'ın İngiliz mandası altına sokulmasına tepki olarak bir isyan hareketi başlatılmıştır. Bu isyan hareketinin M. Kemal tarafından başlatıldığı iddiaları o dönemde özellikle İngiliz yöneticiler tarafından sürekli gündeme getirilmeye çalışılmıştır. Bu konudaki çeşitli iddialarla ilgili olarak şu bilgiler önemlidir:

"...1920 yılında Irak'ta patlayan ihtilal de Kemalistlerin İngilizlere karşı oynamış olduğu rolü kanıtlayan bir gerçektir. Kemalistler hem paraca, hem askerce bunları desteklemiştir. O sıralarda Irak'ta sivil İngiliz hâkimi olan Arnold Wilson'un iddiasına göre Kerbela'daki ihtilalciler, Türklerden Mayıs ve Haziran aylarında 7 bin altın Türk lirası yardım görmüşlerdir. Kemalist ajanların İngilizler aleyhine, Irak'ta millî heyecanın oluşmasında etkileri olmuştur.

Bu hususla ilgili olarak Hindistan idaresinde görevli İngiliz istihbarat subaylarından Binbaşı Braf, 1920 Eylülünde, Irak ihtilalinin sebeplerine ilişkin kaleme almış olduğu bir raporda, Irak ihtilalinin milletlerarası bir komplonun bir parçası olduğunu, bu işin içinde Kemalistlerin eli bulunduğunu vurgulamıştır. Değişik tarihlerde Irak'ta çalışmış olan birkaç İngiliz sivil yönetici ile siyasi büro subayları da bu görüşe ortak olmuşlardı. Bu kişiler ihtilalin sebebinin, Şam'daki Faysal hükûmetinin entrikaları ile Kemalist

⁴ Kasalak; s. 73.

⁵Tahir Kodal; Paylaşılmalı Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi, İstanbul, Eylül 2005, s. 56.

hareketin ve emeller güden Arap millî hareketinin ortak çalışmalarına atfetmişlerdir. Nitekim bu sorumlular, Irak ihtilalcilerini bu eyleme doğru sevk eden millî duyguların, gerek Kemalistler gerek Suriye'deki Arap hükûmeti tarafından aynı derecede korunmuş olduğunu pekiştirmişlerdir. Doğrusunu aramak lazım gelirse, Kemalizm'in Irak İhtilalini kışkırtmadaki rolü ve desteği hakkındaki görüşler çelişiktir. Bazı yabancı ve Iraklı kaynaklar, Türkiye'deki Kemalizm hareketinin Irak'taki ulusal ruhu canlandırarak, halkı ihtilale doğru kışkırtıp, ihtilalcilere para ve silah yardımında bulunmuş olduğunu belirtirler. Bunun tam tersine, olayların akışında görgü tanığı olan bazı kaynaklar ise, ihtilalcilere herhangi bir dış yardım olarak para ya da asker gelmemiş olduğunu açıkça yazmaktadırlar. Akla daha çok uygun düşen şudur: Irak'ın güney ve orta kesimlerinde ortaya çıkan ihtilalde Kemalizm hareketinin etki ve desteği, sadece manevi yönden olmuştur.⁶

Burada Türkiye-Irak ilişkileri için yukarıda sözü edilen değerlendirme ve bilgilerin bir kısmına katılmakla beraber; o dönemde Millî Mücadele Hareketini, Kemalizm olarak değerlendirmek ne kadar doğru ise; M. Kemal ve arkadaşlarının ekonomik sıkıntılar sebebiyle kendi mücadelelerini organize etmekte çektikleri müşkülât dikkate alındığında böyle bir yardım yapamayacakları da aşikârdır. Elbette Musul, Kerkük bölgesi Misak-ı Millîde de belirtildiği şekliyle "İrkça, dince ve gelenekçe" birbirine bağlı insanların yaşadıkları bir bölgedir. Millî Mücadeleyi yönetenler buraları da unutmamışlar, gönül bağı, istihbaratı ve manevi desteklerini bu bölgeden eksik etmemişlerdir. Bu ilişkileri maddi ve direkt siyasi ilişkiler olarak ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Böyle iddiaların önemli nedenlerinin İngiliz yöneticiler arasındaki görüş ayrılıkları ve kasıtlı olarak yapmış oldukları propagandanın etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Anadolu'da sürmekte olan millî mücadele hareketinde İngilizlerin aynı yöntemleri kullandıkları, Irak'la eş zamanlı olarak aynı faaliyetlerde buldukları açık bir biçimde göze çarpmaktadır. İngiliz Dış İlişkiler Bakanlığındaki sorumlular Kemalist-Bolşevik ittifakının kendileri için tehlikeli olduğunu savunarak Irak'ta manda yönetiminin tehlikeye gireceğinden ve İngilizlerin bölgede zayıf durumda olduğundan bahisle Richard Minezer Hagn, 26 Eylül 1921 tarihli yazısında "Mezopotamya'yı elde tutabilmemiz daha önce geçmiş olan her zamandan fazla, bugün Türkiye'ye bağlıdır. Yerli kuvvetlerimiz, sivil otoriteye yardımda bulunmaya çalışmakta olup, gelebilecek saldırıya karşı duracak durumda değildir. Bizler Türkiye ile dostluk kurup, Yunanları destekleyen politikamızı değiştirmeliyiz."⁷ diyorlardı.

Hâlbuki bu tarihlerde Türkiye'de M. Kemal ve arkadaşları Millî Mücadele hareketinin en müşkül ve sıkıntılı günlerini yaşamaktadırlar. Sakarya'nın doğusunda Yunan taarruz ve işgallerine karşı bütün imkânlarıyla savunma hazırlıkları yapmaktadırlar. Bu yazılardan şunu çıkarmak da

⁶ Qassam Kh. Al-Jumail- İzzet Öztoprak; Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923) , AKDHYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 30-32.

⁷ a.g.e., s. 33-34.

mümkündür: Millî Mücadele'yi yürütenlerin takdire şayan büyük devlet politikası yürüttükleri ve İngilizlerin Mustafa Kemal ve arkadaşlarının faaliyetlerinden rahatsızlık duydukları hatta çekindiklerini ifade edebiliriz. Sakarya zaferinden sonra TBMM Hükûmetinin Fransızlarla Ankara İtilafnamesini imzalaması İngilizleri daha çok tedirgin etmiştir. İngilizler, Irak'ta Arap milliyetçilerinin tepkisini azaltabilmek amacıyla Fransızların 1920 Temmuzunda Suriye Krallığından uzaklaştırdıkları Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı Bağdat'a davet ederek 11 Temmuzda Irak'ın meşru hükümdarı olması kararını kabul ettirdiler. Yapılan hileli bir halk oylaması ile 18 Ağustosta Faysal'ın ezici bir üstünlükle seçimi kazandığını ilan ettiler. 23 Ağustosta I.Faysal'ın taç giyme töreni yapılarak yeni krallığın adı Mezopotamya'dan Irak'a dönüştürüldü.⁸

Faysal'ın bağımsızlık isteği ve mandaya karşı çıkmasına rağmen toleranslı tutumu bilgi ve tecrübesi yanında İngiliz desteği olmaksızın tahtta kalamayacağı bilinci ile İngilizlerle görüşmelerini sürdürdü. Faysal ile Al-Gailani bir anlaşma taslağı hazırladı ve İngilizlerle birkaç politik krizi atlattıktan sonra 10 Ekim 1922'de anlaşma imzalandı.⁹ Bu anlaşmadan bir gün sonrada Türkiye'de Yunanlarla TBMM Hükûmeti arasında Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalanmıştır.

Anadolu'daki bu bağımsızlık mücadelesi devam ederken Misak-i Millî sınırları içerisinde kabul ettiğimiz ve İngilizler tarafından işgal edilen Musul Bölgesinin tekrar ele geçirilebilmesi için, çeşitli planlar uygulamaya konulmuştur. 1 Şubat 1922'de Millî Savunma Bakanlığı'na (Millî Müdafaa Vekâleti) gönderdiği talimatta; "Faysal'ın Irak'ta hükûmet kurmak, İngilizlerin de Musul ilini siyasi manda altında bulundurmak isteği yapılan siyasi faaliyetlerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple esasen Misak-ı Millî sınırları içinde kalan Musul ilinin kurtarılması amacıyla Revandız bölgesine bir kısım kuvvet gönderilmesi"¹⁰ gerektiğinden söz etmektedir. Bunun üzerine bu görev bölgeyi iyi tanıyan kaymakam Şefik Bey'e (Özdemir) verilmiştir. Kaymakam Şefik Bey Revandız harekâtına başlamadan önce ise İngilizler Türkiye'ye karşı adı konmamış bir savaş başlatmışlardır. Irak Kuvvetleri ile desteklenen İngiliz Kuvvetleri hava desteği ile birlikte Musul'a bir harekât düzenleyerek 17 Şubatta Musul'a yerleştiklerini ilan etmişlerdir. İngilizler bu tutumlarıyla uluslar arası hukuku çiğneyerek işgal etmiş oldukları Musul ve civarında devamlı kalmak amacıyla yerleşiyorlardı. TBMM Hükûmeti ise

---

⁸ David Fromkin; Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? 1914–1922 (çeviren: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1994, s. 508–509.

⁹ Kasalak; s. 76.

¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk bu sınırları şöyle ifade eder: "Cenup hududu İskenderun cenubundan başlar. Halep'le Katma arasından Ceraplus köprüsüne müntehi olur(ulaşır). Bir hat ve Şark parçasında da Musul vilayeti, Süleymaniye ve Kerkük havalisi ve bu iki mıntıka'yı yekdiğerinden kalbeden (birleştiren) hat. Efendiler; Bu hudud, sırf askeri mülâhazât (düşünceler) ile çizilmiş bir hudud değildir, hudud-u millîdir." Nejat Göyünç, "Musul Misak-ı Millîye Dahil midir? Değil midir?", Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, Ankara, 1998, s. 48.

¹⁰ Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi; c. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 267.

bölge ile ilgili çeşitli tedbirler almaya çalışıyordu. Bölgede gücünü artırmaya çalışan hükümet 17 Mart 1922'de Remzi Bey'i Revandız'a kaymakam tayin etmiştir. Mayıs sonlarında bölgeye gelir gelmez Remzi Bey yoğun bir propaganda faaliyetine başlamış, "İngilizleri Süleymaniye, Kerkük ve Erbil'den kovmaya yardım edecek olan Türk Kuvvetlerinin buralara geleceği"¹¹ havasını oluşturmuştur.

Bu yaratılan olumlu hava sadece sözden ibaret bir propaganda değildir. TBMM Hükûmeti 22 Şubatta Ali Şefik Bey komutasında bir kuvvetin bölgeye hareket etmesini emretti.9 Martta Ankara'dan hareket eden birlik bölgeden topladığı milislerle birlikte 22 Haziran 1922 Revandız'a ulaşmıştır.¹² 16 Ağustosta Türk birlikleri üç koldan sızma harekâtı gerçekleştirirken, bu harekât sırasında Müslüman Kürt aşiretleri Kerim Fettah, Cebbari aşiretlerinden Seyyit Mehmet, Pişder aşiretinden Ahmet Ağa yardım etmiştir.¹³ Sınır çarpışmaları sırasında İngilizler 1 hafta süre ile Yenzide, Bole ve Golan'ı bombalamışlardır. Buna rağmen 31 Ağustosta Derbent Muharebesi ile İngilizleri ciddi bir hezimete uğratan Şefik Bey, Şaklava kazasını ele geçirerek Musul ile bağlantıyı sağlama başarısını göstermiştir.¹⁴ Daha sonra da Şeyh Mahmud'un Mustafa Kemal ile iyi ilişkilerinin etkisi nedeniyle Türk kuvvetleri Köysançak'ı işgal etmiş oraya bir Türk kaymakam tayin edilmiştir.¹⁵

Bölgede Türk-Kürt işbirliği İngilizleri tedirgin ederken, Kral Faysal'ın da desteği ile TBMM Hükûmeti'nin bölgedeki etkisini azaltmak amacıyla etkili Kürt aşiret liderlerinden Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'ye geri dönmesini temin etmişlerdir. İngilizler, Şeyh Mahmud'u yola getirerek kendilerine uydu durumuna sokmak istemişler ancak bunda başarı sağlayamamışlardı. Şeyh Mahmud Süleymaniye'ye geldikten bir ay sonra 30 Eylülde Şefik Bey'e bir heyet göndererek anlaşmaya varmış, 10 Ekim 1922'de kendisini Kürdistan Hükümdarı ilan etmiş, bir kabine teşkil ederek, posta pulu çıkarmıştır.¹⁶ 22 Aralıkta İngilizler bölgedeki TBMM Hükûmetinin etkisini ve propagandasını azaltmak amacıyla İngiliz ve Irak hükûmetlerinin "Irak topraklarında yerleşmiş olan Kürtlerin, bir Kürt hükûmeti kurma haklarını tanırlar."¹⁷

Şeyh Mahmud Berzenci'nin güçlenmesi İngilizleri yeni arayışlara itmiş, bölgedeki etkilerini artırabilmek için 1922 Ekim sonlarında Simko Ağa ve Seyid Taha'yı Şeyh Mahmud'a karşı kullanma yolunu seçmiş ve bunda da önemli başarı sağlamışlardır. Zaten 1 Mart 1923'de Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'den çekilmesini isteyen İngilizler, Süleymaniye'yi de

---

¹¹ Qassam-Öztoprak; s. 87.

¹² Zekeriya Türkmen; "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi; c. 17 Sayı 49, Ankara, 2001,s. 61.

¹³ Qassam-Öztoprak; s. 88.

¹⁴ Kodal; s. 61.

¹⁵ Qassam-Öztoprak; s. 88-89.

¹⁶ a.g.e.; s. 90.

¹⁷ a.g.e.; s. 90.

bombalayınca Şeyh Mahmud kaçmak zorunda kalmış, hükûmeti de dağılmıştır. Bu durum karşısında TBMM Hükûmeti ve Özdemir Bey de Şeyh Mahmud'a yardım gönderememiştir.

Yerli kuvvetlerden ve TBMM Hükûmeti desteğinden yoksun kalan Revandız 22 Nisan 1923'te İngilizlerin eline geçerken Özdemir Bey'in kuvvetleri de İran sınırına çekilmiştir.¹⁸

İngilizlerin Revandız'ı ele geçirmelerinden sonra Irak Hükûmeti, Seyyid Taha'yı idareten kaymakam tayin etmiş, böylece bu bölgedeki Türk nüfuzu da etkisini kaybetmiştir. Türkiye'de verilen zor şartlardaki bağımsızlık mücadelesi, TBMM Hükûmetinin bölgeye tam anlamıyla destek verememesinin elbette önemli bir etkisi vardır. Ancak buna rağmen yapılanlar o günün şartları içinde azımsanacak şeyler değildir.

1923–1926 yılları genelde Türkiye Irak ilişkileri İngilizlerle Türkler arasında barış görüşmelerinin yapıldığı bir dönemdir. Lozan Antlaşması ile başlayıp Ankara Anlaşması ile sona eren bu süreç Türkiye Irak ilişkilerinin zaman zaman gerginleştiği aynı zamanda da Türkiye–İngiltere–Milletler Cemiyeti arasındaki diplomatik ilişkilerin sürdüğü, öte yandan Irak halkının İngilizlerle mücadele ettiği sorunlu bir dönemdir. Bu nedenle Lozan Antlaşması ile Irak'ın bağımsızlığı kabul edilen 1932 Anayasası'nın kabul edilmesine kadar geçen dönemi incelemek yararlı olacaktır.

II. 1922–1932 Yılları Arası Türkiye Irak İlişkileri

1923-1932 yılları arası Türkiye'nin dış politikası ile Irak'ın dış politikası arasındaki bazı paralelliklerin olduğu dönemdir. Bu dönemin en önemli özelliği, Türkiye'de bağımsızlık mücadelesinin sona ermesi ile Irak ile Yunanistan arasında bazı sorunlarını çözme aşamasında olmasıdır. Irak adı altında oluşturulan Elcezire, Mezopotamya, Basra bölgelerini içine alan bu yeni ülke Irak adı altında İngilizlerin mandası altına verilmişti. Bu topraklar yaklaşık 370 yıla yakın Osmanlı Devleti egemenliği altında kalmıştı. Yani bir başka ifade ile Türkiye'nin bir parçası idi. Zaten son Osmanlı Meclis-i Mebusanında Misakımillî kararları alınmış, Musul, Kerkük, Süleymaniye, Erbil, Halep bölgeleri Misakımillî sınırları içinde sayılmıştır. Musul bölgesi zengin petrol kaynaklarına sahip olması nedeniyle sömürgeci İngilizlerin iştahını kabartan ve Britanya İmparatorluğu'nun vazgeçilmez kabul ettiği bir bölge olmuştur. Bu sebeple Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlılarla bu bölgede savaşan İngilizler, savaşın bitimini müteakip bu bölgeyi işgal etmişlerdir. Dolayısıyla burayı İngiliz mandası altına almaları nedeniyle de Türkiye, ilişkilerini İngilizlerle yürütmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar 1925 ve 1926 yıllarında İngiliz mandası bazı değişikliklerle Faysal yönetimi tarafından yirmi beş yıllığına yenilenmiş ise de sonuçta İngiliz mandası olarak varlığını sürdürmek zorunda kalmıştır.

---

¹⁸ a. g. e.; s. 92.

Türkiye'nin Lozan'da imzaladığı Irak sınırı ile ilgili antlaşma şu hususları ihtiva ediyordu: "... Madde 3: Akdeniz'den İran sınırına kadar Türkiye'nin sınırları aşağıdaki gibi saptanmıştır:

A. Suriye ile:

20 Ekim 1921 tarihli Türk–Fransız İtilafnamesinin 8. maddesinde açıklanan ve belirlenen sınır:

B. Irak ile:

Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında anlaşma yoluyla saptanacaktır.

Belirlenen süre içinde iki Hükümet arasında anlaşma olmadığı takdirde, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti meclisine sunulacaktır.

Sınır çizgisi kararlaştırılınca kadar Türkiye ve İngiltere hükümetleri kesin geleceği bu karara bağlı arazinin şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yaratacak hiçbir askerî ve başka harekette bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler.

Madde 4 –İş bu antlaşmada sözü edilen sınırlar, antlaşmaya eklenmiş 1/1.000.000 ölçekli haritalar üzerine çizilmiştir. Antlaşma metni ile haritalar arasında uyumsuzluk olduğunda, antlaşma metni üstün tutulacaktır."¹⁹

Lozan Antlaşması'nda iki ülke (Türkiye–İngiltere) arasında 9 ay içerisinde yapılacak antlaşma hükmü hem Türkiye–Irak, hem de İngiltere–Türkiye arasında üç yıla yakın bir gerilimin sürmesine neden olurken 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da bir konferans toplanıyordu. Haliç Konferansı denilen bu konferansta Türk heyetine Fethi (Okyar) Bey, İngiliz heyetine ise İngiltere'nin Irak yüksek komiseri Sir Percy Cox başkanlık ediyordu. Türkiye, Lozan'da savunduğu görüşleri savunurken, petrol bölgelerini elinden çıkarmak istemeyen İngiltere ise Hakkâri vilayetini de Türkiye'den talep ediyordu²⁰. Böylece Musul petrollerini sağlama almaya çalışan İngiltere aynı zamanda Mardin'in dağlık kesimlerinde yaşayan Marunîleri ayaklandırırken; "... 4 Mayıs 1924 tarihinde de Ermenilerin Kerkük Türklerini katletmesine göz yumarak onları teşvik etmiştir". Bunun üzerine konferans 5 Haziranda dağıtılmıştır.²¹ Suphi Saatçi ise eserinde bunu "... Türklerin Irak'ta maruz kaldıkları ilk soykırım olarak nitelerken olayı Teyyarileri (Asurî) askerlerinin başlattığını ve yanlışlıkla Ermeni Davası (kavgası) adı verildiğini" belirtir.²²

Mustafa Kemal bölge ile ilgilenmeye devam ederken, bölgede yaşayan ve burada mücadele veren Acemi Sadun Paşa ve Seyyid Muhammed Cebbari ile irtibatını sürdürmüştür. Buradaki Türklerin umutlarını canlı tutan Mustafa Kemal 1 Ağustos 1925'te milliyetçi liderlerden Seyyid Muhammed'e yazdığı mektupta Musul ile ilgili düşüncesini şöyle dile getiriyordu:

¹⁹ Reha Parla; Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri, LOZAN-MONTRÖ, Lefkoşa, 1987, s. 2-3.

²⁰ Şevket Koçsoy; Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri (1932–1963) , İstanbul, 1991, s. 6.

²¹ a. g. e.; s. 6.

²² Suphi Saatçi; Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, İstanbul, 1996, s. 192–193.

“Muhterem Mücahid Seyyid Muhammed ve Akrabalarına,

Memleketin ayrılmaz bir parçası olan Musul’un ahalisinin yakında kurtulacağına inanç ve güven olunarak, öteden beri devam eden çabalarınızda kararlı olmanızı, gelecekteki selamet ve saadetiniz adına, bilinen hamiyetine terk eylerim.

Türkiye Hükûmeti’nin aidiyeti hasebiyle yakın gelecekte asla ümit kesmeyerek, zulümlere karşı yüksek mücadele ruhu ile aydınlık bir istikbal temin olunması din kardeşlerimizin huzur ve saadeti için kıymetlidir. Kurtuluş günleri yakındadır. Kurtuluş güneşinin doğmasını sabırlı biçimde beklenilmesini hatırlatır, Cenab-ı Vacibü’l vücud’dan cümleye muvaffakiyetler temenni eylerim.”²³

Haliç Konferansı’nda anlaşma sağlanamadığı için Musul sorunu 20 Eylül 1924’te Milletler Cemiyeti meclisinde görüşülmeye başlanmıştır. Bu görüşmelerde Türk temsilcisi Fethi Bey Musul bölgesinde bir plebisit yapılmasını da istemiş ancak İngilizler bunları kabul etmemişlerdir. Bu sırada Türk ve İngiliz birlikleri arasında çeşitli sınır çatışmaları da meydana gelmiş, İngiltere’nin ultimatomu üzerine Türkiye sınır tespiti istemiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyetinde (Cemiyet-i Akvam) 29 Ekim 1924’te “Brüksel Hattı” denilen geçici sınırı, eski Musul vilayet sınırı olarak tespit edilmiştir.²⁴

Milletler Cemiyeti Meclisi sonuçta Milletler Arası Daimi Adalet Divanı’nın kararlarını 16 Aralık 1925’te Türk Temsilcilerinin gıyabında kabul etmiştir. Cemiyet-i Akvam Meclisi, 16 Aralık tarihli bu kararında ayrıca “Irak’taki manda yönetiminin 25 yıl uzatılması için Irak ve İngiltere arasında yeni bir antlaşma yapılmasını da istemiştir.”²⁵ Musul bölgesini Irak’a bırakan Milletler Cemiyetinin bu kararı Türkiye’de büyük tepki yaratmıştır. Hatta İngiltere’ye karşı savaş rüzgârları esmeye başlamıştır.²⁶ Ancak, Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlar, uluslar arası platformda yalnız kalması, Milletler Cemiyetinin üyesi olmaması, ekonomik ve askerî durumu, savaştan yeni çıkmış olması, İngiltere’nin o dönemde “Güneş Batmayan İmparatorluk” konumunda bulunması gibi etkenler sebebiyle Türkiye 5 Haziran 1926’da teklif edilen anlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. Ankara’da Türkiye–İngiltere ve Irak hükûmetleri arasında “Sınır ve İyi Komşuluk Anlaşması” imzalanmıştır.” 7 Haziran 1926’da TBMM’ce onaylanan bu anlaşma 18 Haziran 1926’da yürürlüğe girmiştir.²⁷ Musul meselesinin bu şekilde hâledilmesi her ne kadar Türkiye’de günümüze kadar gelen bir tartışmaya

²³ a. g. e.; s. 194.

²⁴ Koçsoy; s. 6-7.

²⁵ a. g. e., s. 7.

²⁶ Ömer Kürkçüoğlu; Türk İngiliz İlişkileri (1919–1926), A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1978. s. 301-305.

²⁷ Koçsoy; s. 8. Ayrıca anlaşma metni ile ilgili TBMM deki tartışmalar için Bk: Atatürk’ün Millî Dış Politikası, c. 2., Ankara, 1981, s. 105-115, 131–135. Anlaşma metni için bk: a.g.e., s. 414-429. Kodal, s. 397-414.

neden olsa da, ayrıca Irak'taki Türkler bir bakıma korumasız bırakılmış da olsa Türkiye, savaşın yaralarını saracak bir barış dönemine giriyordu. Bunun yanında Irak'la dostça ilişkiler gelişmeye başlamış, karşılıklı olarak iki ülkede elçilikler kurulmuş, ilk Irak elçisi Salih Nihat 16 Ocak 1928'de Ankara'da; İlk Türk elçisi Lütfi Tokay da Bağdat'ta, 21 Aralık 1929'da devlet başkanlarına güven mektuplarını sunmuşlardır.²⁸

Kral Faysal'ın yönetiminde gözükken Irak, İngiltere ile 1926,1927 ve 1930 yıllarında 25 yıllık manda idaresini öngören anlaşmalar yapmıştır. Sonuçta, 30 Mayıs 1932'de imzalanan ve 3 Ekim 1932'de ilan edilen bir anlaşma ile Irak, Milletler Cemiyetinin üyesi olmuş ve böylece Irak üzerindeki manda yönetimi sona ermiştir. Finans, iş, eğitim ve mali konularda anlaşma hükümlerine göre diğer milletlerin danışmanlarından da daha çok İngiliz danışmanlar kullanılacaktı. "Bu anlaşmayı İngiliz yüksek komiseri Sir Françis Humphrys ve Irak Başbakanı Nuri Al-Said Paşa imzaladı. İngiliz yüksek komiserliği, İngiliz elçiliği oldu. Manda yönetimi kalktı ve Irak bağımsız bir devlet oldu."²⁹

Ancak, halktaki genel kanaat, Irak petrolünün çok uluslu şirketlerin kontrolünde olması ve yapılan bu 1932 anlaşması nedeniyle gerçek anlamda bir bağımsızlık elde edilemediği yönünde olmuştur. Aynı zamanda pek çok konu Milletler Cemiyetinin taahhüdü altına sokulmuştur ki, bu anlaşmanın³⁰ özellikle 12-16. maddeleri Irak'ın bağımsız olmadığına bir delildir diyebiliriz.

Manda Dönemi (1920-1932) Irak dış politikası: İngiltere'nin kontrolünde İngilizlerce tespit edilip uygulanmıştır. Irak Kralı Faysal, dış politikada 4 temel ilkeye göre hareket ediyordu:

1. İngiliz-Arap dostluğunu tesis etmek,
2. Bütün Orta Doğu ülkeleri ile iyi komşuluk ilişkileri kurup geliştirmek,
3. Suriye ile Irak arasında federal bir birlik kurulması,
4. Irak ve Filistin'in bağımsızlığı,³¹

Bu politikalar çerçevesinde 1931 yılı Mayıs ayında Kral Faysal Türkiye'yi ziyaret etmek ve Mustafa Kemal'le görüşmek istediğini Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliğine bildirir. Büyükelçi Kral Faysal'ın istek ve görüşlerini bildiren şifre telgrafında şu hususlara yer verir:

---

²⁸ Koçsoy; s. 8

²⁹ Sydney Nettleton Fisher; The Middle East A History, London, 1966, s. 418.

³⁰ Anlaşma metni için bk. Kasalak; s. 81-85.

³¹ Koçsoy; s. 15.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Şifre Müdürlüğü
No:28000

Bağdat Elçiliğinden
26 Mayıs 1931
27 Mayıs 1931

Hariciye Vekâletine

Mahrem ve zata mahsustur.

Kral Faysal dün beni refikam ile beraber Bağdat civarındaki çiftliğine hususi olarak davet etmişti. Musahabe esnasında bana şu beyanatta bulundu:

1. Barzan Şeyhi üzerine hemen bir hareketi askeriye icrasını Nuri Sait Paşa geçen sene Türkiye Hükûmetine verdiği söze istinaden iltizam ediyor. İngilizler de bunu terviç ediyor. Ben ise bu işe hemen şimdiden teşebbüsü muvafık bulmuyorum, zira Hoybun Cemiyeti orada Asurîlere karşı bir kuvvettir ve İngiliz tesirine tâbi değildir. İhtimal ki İngilizler bu sebepten dolayı o kuvveti mahvetmek üzere bu hareketi muvafık buluyorlar. Ben cumartesi günü Musul'a gideceğim, belki Barzan Şeyhi ile de görüşeceğim ve onu hükûmete müzahir olmağa ve Türkiye Hükûmetince hoş görünmeyen birtakım kimselere ilticagâh olmamağa ve Türkiye'ye daima dost ve hayırhah olmağa ikna için çalışacağım. Bu suretle hem Asurîlere karşı Barzan Şeyhi kuvvetinin idaresine hem de kuvvetin daima Türkiye'nin emnû itimadına layık bir hâle gelmesine gayret edeceğim muvaffak olamadığım takdirde harekât-ı askeriye için Nuri Paşa'nın fikrini terviç edeceğim.

İngiliz entrikalarından çok muzdaribiz. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin bu husustaki siyaset ve muvaffakiyetinin hayranıyız o büyük adam benim için ve bütün Şark için bir mukaddes vücuttur. Zaten siyasetimiz Türkiye siyasetinden mülhemdir. Biz bir evin ayrı ayrı odalarında sakin iki kardaşız. Menafiimiz müşterek ve siyasetimiz birdir. Türkiye bizim rehberimizdir. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin elini öpmek ve ona karşı bîpayan hürmetlerimi ve takdirlerimi takdim eylemek üzere bu sene Türkiye'ye gitmek istiyorum. Hükûmetiniz muvafakat ettiği takdirde bu yaz tedavi için gideceğim İsviçre'den avdetimde, Teşrinievvelde orada bulunacağım. Kralın bu beyanatı üzerine talimatı Devletlerine muntazır olduğum maruzdur Efendim.

Tahir Lütfü³²

Türkiye Cumhuriyeti'nden verilen olumlu cevap üzerine Kral Faysal İsviçre tedavisini ve Türkiye ziyaretini erkene alarak 6-8 Temmuz 1931 tarihinde Ankara'ya resmî bir ziyarette bulunur. Mustafa Kemal'le Ankara Palas'ta yaptığı konuşmada Irak'la olan dostluk ilişkilerini şöyle ifade eder:

---

³² Atatürk'ün Millî Dış Politikası; c. 2, Belge 22, s. 195-196.

“Kral Hazretleri,

Zatı Haşmetanelerini burada Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezinde selamlamakla bahtiyarım.

Dostumuz ve komşumuz muhterem Iraklılara ve onun sevilen hükümdarına karşı çok samimi dostluk duyguları ile mütehasıs bulunmaktayız. Bu hislerin Türkiye'de ne kadar kuvvetli makes bulunduğunu, bizzat, müşahede buyuracaksınız. Ziyareti Haşmetaneleri, mevcut dostluk hislerini ve bağlarını şüphesiz çok kuvvetlendirecektir.

Bütün gayretlerini sulh içinde inkişafa hasreden ve komşularile ve dünyanın bütün milletlerle karşılıklı samimiyet ve müsavat esasları dâhilinde iyi geçinmeği şiar edinen Cumhuriyet Hükûmeti, Irak'ın gittikçe artan bir terakki ile huzur içinde mesut ve müreffeh olmasını alaka ile takip ve temenni etmektedir.

Milletler arasındaki bağların ve alakaların inkişafında pek mühim olan ve tarihin seyrinde daima tesirini gösteren coğrafi, iktisadi amillerden başka bugünkü karşılıklı menfaatleri ve dâhilî, harici sulh ve sükûn siyasetleri ve münasebetleri de Irak ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırmakta ve daha çok dost yapmaktadır. Bu görüş ve anlayışta müşterek olduğumuz kanaatini ifade etmeme müsaadelerini rica ederim.

Bu samimi kanaat ve hisler içinde sözlerimi bitirirken, huzurlarile hepimize sevinçler veren muhterem misafirimiz Haşmetli Kral Hazretleri'nin şahsi saadetlerini ve dost Iraklıların refah ve ikbalini temenni ederim.

Reisicumhur

Gazi M. Kemal³³

Kral Faysal şerefine Ankara Palas'ta verilen ziyafette Kral Faysal cevabi konuşmasında şunları söylemiştir:

Ankara, 7 Temmuz 1931

“Reisicumhur Hazretleri,

Zatı Riyasetpenahilerinin gerek şahsım ve gerek milletim hakkında izhar buyurdıkları samimi hissiyat ve haki muhabbete ve komşu ve kardeş Türk milletinin güzel merkezinde bulunduğum hüsnü kabule karşı derin teşekkürlerle mütehasıs olduğuma itimat buyurmalarını rica ederim.

Öteden beri kalben arzu eylediğim bu ziyarete ve bilhassa cümlenin takdirini bihakkın kazanmış olan Zatı Devletleriyle tanışmağa muvaffak olduğumdan ne derece bahtiyarlık duyduğumu beyana hacet görmüyorum.

Biz Irak'ta iken Türkiye'nin sulh ve terakki sahasında her gün atmakta olduğu mühim ve şayanı takdir hatveleri hakiki bir alaka ve memnuniyetle

---

³³ a. g. e., c. 2, Belge 23, s. 197.

takip ediyor ve muvaffakiyetle neticelenmekte olduğunu görmekte derin bir sevinç hissediyoruz. Zatı Riyasetpenahilerinin şimdi dinlediğimiz belîğ sözlerinde buyurdıkları gibi birçok sebepler ve amiller dolayısıyla her iki milletin gittikçe daha dost ve daha samimi olmalarının tek tabii ve hatta zaruri olduğu kanaatinde Zatı Devletleriyle tamamiyle müşterekim. Bu hakikati beyan etmekle bütün milletimin hissiyatına tercüman olduğuma eminim.

Sözlerime nihayet vermeden önce işbu mutasavver ziyaretimi kuvveden fiile çıkardığımdan dolayı pek ziyade mesrur olduğumu beyan etmek isterim. Her vakit hatırımda derin ve sevinçli bir intibaa bırakacak olan işbu hüsnü kabule karşı derin teşekkürlerimi tekrar ve aynı zamanda Reisicumhur Hazretlerinin şahsi saadetini ve dost Türk milletinin teali ve muvaffakiyetini samimiyetle temenni eylerim.

Kral Faysal I.³⁴

8 Temmuz 1931 tarihli Türkiye-Irak ortak bildirisinde takip edecekleri dış politika hakkında şu hususlara yer verilmiştir:

Ankara, 8 Temmuz 1931 Bildiri

Irak Kralı Hazretlerinin Ankara'yı şereflendiren ziyaretleri esnasında Türkiye Reisi Cumhuriyet Hazretleriyle aralarında müteaddid ve çok samimi mülakatlar olmuştur. Irak Reisi vüzerası Nuri Sait Paşa Hazretleriyle maliye veziri Rüstem Haydar Beyefendi de Ankara'yı teşrif etmişlerdir.

Bu iki Irak devleti recülü ile başvekil İsmet Paşa Hazretleri ve hariciye vekili Tevfik Rüştü Dâhiliye vekili Şükrü Kaya ve iktisat vekili Mustafa Şeref Beyefendiler arasında vuku bulan temas ve mülakatlarda iki memleketin iktisadi münasebetleri ve tarafeyn tebeasınının diğerinin ülkesinde ikameti şeraiti hakkında fikir teatisi yapılmış, Türkiye ile Irak arasında ikamet ve ticaret mukavelenamesi akti için hemen müzakerelere girişilmesi hususunda ittifak hâsıl olmuştur.

Türkiye ile Irak arasında dostluk ve iyi komşuluk rabıtalınının iki memleketin karşılıklı menfaatlerine ve sulhu sükûn siyasetlerine uygun olduğu hususunda mutabık kalınmıştır.

Hududun emniyet ve asayişini temin hususunda alınan tedbirlerin samimiyetle tatbik edildiği ve iyi neticeler verdiği iki tarafça memnuniyetle müşahede edilmiştir. Hududun iki tarafında yekdiğeri aleyhine harekete ve teşebbüse müsaade etmemek esasının dikkatle ve sebatla takibi teyit edilmiştir.

15 Temmuz 1931'e kadar Türkiye'de kalan Faysal Türkiye'den ayrılırken yine Gazi Mustafa Kemal'e Karaağaç'tan bir telgraf çekerek Ankara'da ve Türkiye'nin diğer yerlerinde gördüğü ilgi ve misafirperverlikten dolayı teşekkür eder.³⁵

³⁴ a.g.e.; c. 2, Belge 23, s. 198.

³⁵ a.g.e.; c. 2, Belge 25, s. 200.

Bu açıklamalar ve ikili görüşmelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye ve Irak ilişkileri barış, dostluk, iyi komşuluk temelinde oturtulmuştur. Bu komşuluk ilişkileri çerçevesinde 1932 başlarında yeniden Ankara'ya gelen Irak Başbakanı ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti yetkilileri arasında " suçluların iadesi, ikamet, ticaret anlaşması" gibi anlaşmalar da imzalanmıştır.³⁶

Irak ve Türkiye dünyanın diğer bölgelerindeki gelişmeleri dikkate alarak bir yandan mevcut durumu korurken diğer yandan da Batılı devletlerle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış, milletler cemiyetinin daveti üzerine 18 Temmuz 1932'de Türkiye, 3 Ekim 1932'de de Irak Milletler Cemiyetinin üyeleri olmuşlardır. Özellikle bu dönemde ATATÜRK'ün özdeyişiyle dış politikada "Yurtta sulh, cihanda sulh." politikasını takip etmişlerdir.

III. 1932-1938 Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri

Türkiye ile Irak arasında 1932 yılında yapılan anlaşmalar ve her iki ülkenin Cemiyet-i Akvam'a üye olması Türkiye-Irak ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasıdır.³⁰ Mayıs 1932'de "Irak'ta Manda Rejiminin Bitimi Münasebetiyle Kanun" başlıklı Irak Krallığının yayımladığı deklarasyon Irak'ın bağımsızlık bildirisidir. Bu deklarasyonda yer alan 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11. maddeler³⁷ Türkiye-Irak ilişkileri bakımından oldukça önemlidir.

İki ülke arasındaki ilişkilerde Avrupa ve genel olarak dünyadaki ekonomik, siyasi, askerî ve kültürel gelişmeler, milletlerarası güç dengeleri önemli rol oynayan hususlardır. 1932 yılından sonra Sadabad Paktı'nın kuruluşuna kadar geçen sürede gerek Türkiye'de gerekse Irak'ta iç politikada meydana gelen gelişmeler iki ülke arasındaki gelişmeleri zaman zaman olumlu ya da olumsuz olarak etkilemişse de ilişkilerin genelinde pek fazla bir etkisi olmamıştır.

Türkiye'de Medeni Kanun'un kabulü, Arap harflerinin kaldırılması, Türkiye'nin İslamiyet'ten uzaklaştığı gibi yorumlara neden olurken³⁸ hukuki ve diplomatik açılardan, Kral I. Faysal'ın ziyaretinde de görüldüğü gibi herhangi bir sorun yaratmamıştır.

Irak'taki Türk nüfusu bu gelişmelerde en önemli rol oynayan unsurlardan olmuştur.²⁹ Ekim 1936'da Bekir Sıtkı Paşa, Irak'ta bir askerî darbeyle hükûmeti ele geçirdiğinde Türkiye'ye ilgi duyması bunun en önemli delili olduğu gibi; Sadabad Paktı'nın kurulmasında da önemli katkıları olmuştur.

İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakı, Akdeniz kıyılarına olan ilgisi, Cenevre anlaşması paktın doğmasındaki etkenlerdir. 2 Ekim 1935'te Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında saldırmazlık anlaşması parafe edilmiş, böylece paktın temeli atılmıştır. Haziran 1937'de Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras Bağdat'ı ziyaret etmiş, Bağdat'ta samimi ve dostane bir kabul görmüştür. Irak Dışişleri Bakanı verdiği demeçte "...Bu ziyaretler

³⁶ Yaşar Canatan; Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958), Ankara, 1996, s. 36-48.

³⁷ Kasalak; s. 81-85.

³⁸ Koçsoy; s. 20.

memleketlerimiz arasında mevcut olan dostluk münasebetlerine tekabül etmekte ve iki milletin devlet adamlarının buluşmaları, bu münasebetleri barış ve iki ülkenin refahı ve saadeti uğruna bir kat daha geliştirmektedir...” diyordu.³⁹

Paktın yapılması için Irak ile İran arasındaki sınır anlaşmazlığının çözümlenmesi gerekiyordu.⁴⁰ İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı 4 Temmuz 1937’de yapılan bir anlaşma ile çözüldükten sonra, Türk Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Irak Dış İşleri Bakanı Naci Elasil ve Afgan Dış İşleri Bakanı Serdar Fevzi Muhammet de Tahran’a gittiler. Yapılan müzakerelerden sonra 8 Temmuz 1937 tarihinde İran’ın Sadabat Sarayı’nda pakt imzalanmıştır. 5 yıl süreliğine imzalanan Sadabat Paktı⁴¹ taraflardan birisi sona erdirmek istediğini 6 ay önce bildirmedikçe 5 yıl daha uzatılmış sayılacaktı. Pakt dört devletin iç işlerine karışmayı yasak eden, sınır dokunulmazlıklarını sağlayan, uluslar arası anlaşmazlıklarda istişareyi öngören bir anlaşma idi. Ayrıca, tarafların birbirlerine karşı saldırılarını engelleyen ve bölgesel tehdidi ortadan kaldıracak bir anlayışla imzalanan dostluk anlaşması niteliğindedir. Milletler Cemiyeti içinde uyumu sağlayan, dünya barışına hizmet amaçlarını da taşımaktadır. Paktın özellikleri hakkında Türkiye Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, imza töreninden sonra verdiği demeçte şu hususları vurgulamıştır: “İmza ettiğimiz pakt aynı nitelikteki başka taahhütlere benzeyen ve barış davasını etkileyen basit bir bölge anlaşması mıdır? Vaki paktın metni buna iştirak edenlere kendilerini ilgilendiren meseleler karşısındaki davranış tarzlarını düzenlemek için yalnız bir istişare taahhüdünü kapsamaktadır. Paktta ne karşılıklı yardım ne askerî bir taahhüt zikredilmiş değildir. Hatta, diyebilirim ki, muhteviyatı bakımından bu pakt Milletler Cemiyeti paktının öngördüğü bölgesel anlaşmaların en basitidir. Eğer tahlilimizi burada kesecek olursak paktın barış davasının en mütevazı bir yardımcı olduğunu ve daha çok mühimlerine bir ek teşkil ettiğini müşahede ederiz. Bu pakt Türkiye’ye ne getirdi? Pakt psikolojik bakımdan gözlerimizde büyük bir değer taşımaktadır. Gerçekten imza olayını saran hava, anlaşmanın tahakkuk ettirilmesi şartları ve milletlerimiz arasındaki güven, inanış ve birlikte dostça yaşama duyguları göz önüne alınırsa bu değer kendiliğinden belli olur.”⁴²

Sadabat Paktı, TBMM’ye Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın 14 Ocak 1938’de verdiği teklifle onaylanmış, daha sonra herhangi bir devlet tarafından feshedilmesi konusunda bir ihtar gelmediğinden yürürlükte kalmıştır. Özellikle İngiltere ve Rusya tarafından da olumlu karşılanan anlaşma İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra etkisini kaybetmiştir.

ATATÜRK’ün ölümüne kadar, Türkiye ile Irak arasında bu dönemde, kayda değer başka önemli bir olay ve ilişki olmamıştır.

³⁹ Aptülahat Akşin; Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 198.

⁴⁰ Mehmet Gönübol-Cem Sar; Olaylarla Türk Dış Politikası, c. 1, Ankara, 1977, s. 112-113.

⁴¹ Sadabat Paktı’nın metni için bk. İsmail Soysal; Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları, c. 1 (1920-1945), TTK Basımevi, Ankara, 1983, s. 584-587.

⁴² Akşin; s. 198-199.